

درآمدی بر
اخلاق پزشکی در اسلام

محمود متوسل

عضو هیات علمی

دانشگاه علوم پزشکی تهران

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه‌ی ملی ایران

مؤسّس، محمود / ۱۳۴۳.

درآمدی بر اخلاق پزشکی در اسلام / محمود مؤسّس.

«مؤلف: محمود مؤسّس»

تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۷۵.

۲۴۰ ص. ۸۵.۰۰۰ ریال. ۲- ۳۹ - ۵۴۲۱ - ۶۰۰ - ۹۷۸ ISBN

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا

موضوع: ۱- اخلاق پزشکی -- جنبه های مذهبی -- اسلام

۴۴ م / ۵۹ / ۷۲۵ BP ۱۷۳ / ۲ ۳۲۶۲۶۳۷ - ۱۳۹۲

برآه بر اخلاق پزشکی در اسلام

محمود مؤسّس

ناشر:	مرکز فرهنگی درسهای از قرآن
چاپ:	چاپخانه دفتر نشریات اسلامی حوزه علمیه قم
توبیت چاپ:	۱۳۹۳ - سال
شمارگان:	۱۰۰ نسخه
قیمت:	۸۵۰۰۰ ریال

شابک: ۲ - ۳۹ - ۵۴۲۱ - ۶۰۰ - ۹۷۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

مرکز پخش شماره ۱، تهران، تلفن و نمابر ۴ - ۶۶۹۴۶۳۶۳ - ۰۲۱

مرکز پخش شماره ۲، قبه تلفن و نمابر ۳۷۷۴۲۲۷۰ - ۰۲۵

مرکز پخش شماره ۳، اصفهان، تلفن و نمابر ۵۴۸۵ - ۲۲۰ - ۰۳۱۱

مرکز پخش شماره ۴، مشهد، تلفن و نمابر ۲۲۴۱۲۸۴ - ۰۵۱۱

www.Qaraatl.ir

فهرست مطالب

۱۱		مقدمه
۱۷		دیدگاه اسلام بر اخلاق
۲۵		جایگاه اخلاق در اسلام
۲۸		واژه‌های اخلاقی در قرآن
۳۵		تفاوت اخلاق و فقه
۳۵		فقه و تفقه در دین
۴۲		جایگاه نیت در اخلاق
۵۳		جایگاه نیت در قرآن
۵۴		جایگاه نیت در روایات
۶۵		اسلام و سلامت
۶۵		بهداشت جسم
۶۷		- بهداشت تغذیه
۷۰		- بهداشت بدن و لباس
۷۴		- بهداشت جنسی
۷۷		- بهداشت محیط
۷۷		اسلام و محیط زیست
۸۴		جایگاه پزشکی در اسلام
۹۳		جایگاه بیمار در اسلام
۹۶		تاریخ پزشکی در اسلام

۱۰۱		طبّ اسلامی
۱۰۶		ارزش حیات انسان
۱۰۷		حق حیات انسان
۱۰۸		حق حیات خود
۱۱۰		حق حیات حیوانات
۱۱۳		پزشکی و حفظ حیات
۱۲۰		اخلاق پزشکی در نگاه اسلام
۱۲۶		تقوا مداری
۱۲۶		برترین فضیلت
۱۲۷		تفاوت در آثار میان مسلمان
۱۲۷		تقوا در فرهنگ اسلامی
۱۳۸		مفهوم تقوا
۱۴۱		تقوا در کلام امام علی (علیه السلام)
۱۴۴		تقوا، مصونیت است نه مبدء
۱۴۷		تقوا در پزشکی
۱۵۱		ارتباطات انسان
۱۵۲		ارتباط پزشک و بیمار
۱۵۳		حدود معاینه و معالجه
۱۵۳		- مراجعه به همجنس
۱۵۵		- کنترل نگاه
۱۵۶		- لمس بدن بیمار
۱۵۷		- درمان با حرام
۱۶۰		۲. احسان گرایی
۱۶۳		مصادیق احسان
۱۶۳		- مصاحبت نیکو

۱۶۴		مؤسسات
۱۶۵		انفاق
۱۶۸		گستره احسان
۱۷۰		شرایط احسان
۱۷۱		رابطه احسان و تقوا
۱۷۲		پر و نیکی
۱۷۴		خیرخواهی
۱۷۶		بیرسانی
۱۷۷		خدمت
۱۸۲		کاربرد قوه احسان در پزشکی
۱۸۸		۳. امانت‌داری
۱۸۹		امانت‌داری و ایمان
۱۹۳		امانت‌داری، اصل عام و فرعی
۱۹۵		گستره امانت
۱۹۶		امانت‌داری نسبت به خود
۱۹۷		امانت‌داری در برابر خدا
۱۹۸		امانت‌داری در برابر خانواده و جامعه
۲۰۰		بسترهای امانت‌داری
۲۰۱		امانت‌داری، عامل رفاه جامعه
۲۰۳		امانت‌داری در حرفه پزشکی
۲۰۳		۱- اموال عمومی
۲۰۴		رعایت صرفه و صلاح
۲۰۶		عدالت در توزیع امکانات
۲۰۸		۲- منابع انسانی
۲۰۸		۳- مسئولیت درمان

۲۰۹	 مسئولیت پذیری
۲۱۰	 رعایت اهلیت در مسئولیت
۲۱۳	 کیفیت کار
۲۱۶	 آسیب کم کاری
۲۱۸	 ۴- محیط زیست
۲۲۰	 ۵- اسرار بیماران
۲۲۲	 ۶- جسم بیماران
۲۲۳	 ۷- ناموس بیماران
۲۲۵	 ۸- حقیقت گویی
۲۲۸	 کاربرد فاعده ایمان در پزشکی
۲۳۲	 نتیجه گیری
۲۳۴	 پیشنهاده
۲۳۹	 منابع فارسی و عربی

بسم الله الرحمن الرحيم

و نه

قرارداد به اخلاق از امور فطری است که خداوند در نهاد آدمی قرار داده است. پیامبران الهی نیز بر ارزش‌های اخلاقی، مردم را به انجام نیکی‌ها و دوری از پلیدی‌ها در آزادگی، نوزاد زندگی دعوت می‌کردند.

دانش اخلاق به سه شاخه فضاایل و رذایل نفسانی و راه‌های کسب فضاایل و دفع رذایل است، مسائل و مباحث اخلاقی را در سه حوزه مورد بحث قرار می‌دهد: اخلاق توصیفی، اخلاق هنجاری و اخلاق عملی. قسمت اول، صرفاً به توصیف نظام‌های اخلاقی می‌پردازد. قسمت دوم، به بررسی افعال انبیهت خوبی یا بدی، لزوم یا عدم لزوم می‌پردازد و قسمت سوم، مفاهیم و احکام اخلاق را مورد بررسی و تحلیل فلسفی قرار می‌دهد.

اخلاق هنجاری کلی، نظریه‌های عام اخلاقی همچون طایفه‌گرایی، پیامدگرایی و فضیلت‌گرایی را مورد بررسی قرار می‌دهد و اخلاق هنجاری کاربردی، مصادیق رفتارهای درست و نادرست را در یک حیطه خاص، بر مبنای نظریه‌های اخلاقی تبیین می‌کند.

اخلاق پزشکی، از شاخه‌های اخلاق کاربردی است که در مقام تشخیص درست و نادرست اخلاقی در حیطه پزشکی برآمده و برای حل مشکلاتی که در نتیجه‌ی پیشرفت تکنولوژی و تحقیقات زیست‌شناسی پدید آمده است، تلاش می‌کند.

در دهه‌های اخیر، اصول و چارچوب‌هایی برای تصمیم‌گیری‌های اخلاقی در حوزه پزشکی پیشنهاد شده‌اند که از این میان، چهار اصل اتونومی (احترام به اختیار و استقلال فردی)، سودمندی، عدم ضرر رسانی، و عدالت مقبولیت بیشتری یافته است.

در بیان ضرورت انجام این پژوهش، می‌توان گفت: متون موجود اخلاق پزشکی، عموماً بر پایه مکاتب اخلاقی بشری تدوین یافته و از مایه‌های دینی تهی یا کم بهره است. نگاه جامع به منابع اسلامی از این زاویه، می‌تواند به گسترش فرهنگ اسلامی در حوزه‌های درمان، آموزش و پژوهش پزشکی کمک مؤثری نموده و موجب ارتقاء آگاهی جامعه پزشکان و نخبگان علمی در زمینه معارف والای اسلامی گردد. چنین تنقیح این شاخه از پژوهش‌های اخلاقی در حوزه مطالعات اسلامی، می‌داند به رونق عملکرد اخلاقی در جامعه پزشکی بیانجامد.

«شناسایی اصول اخلاقی پزشکی با رویکرد اسلامی»، سوال تحقیق حاضر می‌باشد و این پژوهش مقفایس به این پرسش، با مراجعه به آموزه‌های اخلاقی اسلام، اصول و فضایل متناسب با پزشکی را استخراج و ارائه نموده است. فرضیات پژوهش حاضر، از این قرار است:

۱- اسلام برای اصلاح رفتار انسان‌ها بر تئولوژی را ارائه داده است.

۲- مهم‌ترین اصل در حوزه‌ی پزشکی، حفظ سلامت مراد جامعه و مراقبت از بیمار است که در متون دینی به عنوان یک تکلیف و رهنمود مطرح شده است.

۳- رعایت حرمت بیمار و حفظ حقوق او، به ویژه حق حیات او، تأکید بسیار اسلام است.

۴- در هنگام تعارض اصول اخلاقی، باید بر اساس راهکار ارزش‌شناسی اسلامی به تعیین اهم و مهم پرداخت. چنان که اگر حفظ جان بیمار با جلب رضایت او در تعارض باشد، اولویت با حفظ جان اوست.

در رابطه با پیشینه‌ی این پژوهش، قابل ذکر است که طبیبان مسلمان در امر تألیف کتب طبی و اخلاق پزشکی پیشگام بوده‌اند و موضوع اخلاق پزشکی در جهان اسلام و به ویژه ایران، سابقه زیادی دارد و کتاب‌هایی مانند اخلاق الطیب رازی و ادب الطیب رهاوی در این زمینه نگاشته شده است.

در دوره معاصر، با پیشرفت سریع تکنولوژی و فناوری در حوزه‌های زیستی و درمان، اخلاق پزشکی در مغرب زمین رشد و تضییع یافته و در جهت ضابطه‌مند کردن رفتار پزشکان در برخورد با معضلات اخلاقی، اصولی را مطرح و در قالب کتب مقالات علمی ارائه نموده‌اند.

اما کارهای بدی که در زمینه اخلاق پزشکی از دیدگاه اسلام کمتر صورت گرفته و اکثر کارهای انجام شده، ترجمه متون اخلاق پزشکی غرب است که مبتنی بر اومانیسم و نادیده گرفتن مبانی و تعالیم دینی می‌باشد. البته پزشکان مسلمان سعی داشته‌اند آن اصول را از موضع اسلامی مورد نقد و بررسی قرار داده و به تبیین آنها از نگاه آموزه‌های دینی بپردازند.

در سالهای اخیر چندین کنگره اخلاق پزشکی در ایران برگزار گردیده است، ولی مقالات ارائه شده، عموماً در صدد اسلامی کردن اصول چهارگانه و یا تبیین مسائلی چون آغاز و پایان زندگی، اتانازی، سقط جنین، رحم جایگزین، پیوند اعضا و کلونینگ از منظر فقهی بوده و کمتر به دیدگاه اخلاق اسلامی توجه داشته‌اند؛ با آنکه يك مسأله‌ی واحد می‌تواند از دیدگاه فقهی و اخلاقی دارای اشکال متفاوتی باشد.

به نظر می‌رسد کار درست و ماندگار آن است که به جای تطبیق آن اصول آموزه‌های دین، در مقام کشف دیدگاه دین و پیشوایان دینی در موضوع اخلاق (به طور عام) و اخلاق پزشکی (به طور خاص) برآییم و پس از استقصا و استخراج، به تحلیل و بررسی بنشینیم و اصول و قواعد کلی را از آنها استنباط نماییم.

با توجه به هدف تحقیق و ماهیت آن، مواد این پژوهش، منابع اصیل دین شامل آیات قرآن و احادیث معصومین، متون تفسیری، فقهی و اخلاقی دانشمندان بزرگ اسلامی و کتب و مقالات مرتبط با اخلاق پزشکی بوده است. روش تحقیق نیز، روش تحلیل محتوایی (content analysis) می‌باشد و آموزه‌های اسلامی در حوزه اخلاق و دیدگاه‌های گوناگون در عرصه اخلاق پزشکی، مورد تحلیل کیفی قرار گرفته است.

پژوهش حاضر می‌کوشد با بهره‌گیری از تکنواری‌های موجود در زمینه مبانی یا اصلی از اصول اخلاق پزشکی و نقد و بررسی آنها، کاری سامان‌مند ارائه دهد و مجموعه‌ای از اصول را در این زمینه ارائه کند.

از میان فضایل اخلاقی، سه فضیلت تقوا، احسان و امانت‌داری که می‌تواند در حل مسایل اخلاق پزشکی نقش کارآمدی داشته باشد، بر اساس اصول زیر انتخاب گردید:

۱- در آموزه‌های دینی از اخلاق اسلامی محسوب شود.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که جامع‌ترین واژه اخلاقی دین، در کسب نیکی‌ها و خوبی‌ها، احسان است و جامع‌ترین و بزرگ‌ترین در دین از بدی‌ها و زشتی‌ها، تقوا می‌باشد. کمال ایمان به تقوا است و کمال عمل صالح به احسان. در قرآن کریم به دنبال «أَمِنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، «اتَّقُوا وَ أَحْسِنُوا» آمده و «مُتَّقِينَ» و «مُحْسِنِينَ»، بیش از دیگر گروه‌ها، به عنوان محبوبان خداوند معرفی گردیده‌اند. در قرآن کریم، کرامت انسان به تقوا دانسته شده و در روایات، موازنه اخلاق شمرده شده است.

در فرهنگ دینی، جامع همه امتیازات انسانی، واژه «امانت» است که بر اساس آیه امانت، خداوند این امانت را تنها به انسان عطا کرده است. (احزاب/ ۷۲)

۲- افزون بر آنکه فضیلت نفسانی باشد، در مقام عمل نیز کاربردی باشد.

بسیاری از فضایل اخلاقی، در رابطه‌ی انسان با خداست؛ مانند زهد و توکل، خوف و رجا، صبر و شکر، اخلاص و یقین. اما تقوا از فضایلی است که هم در رابطه-ی انسان با خدا معنا دارد، هم در رابطه‌ی انسان با دیگران و هم در حرفه پزشکی کاربرد بسیار دارد که در فصل مربوطه ذکر شده است.

احسان، از فضایل کاربردی علم اخلاق است که فضایی چون انفاق، ایثار، برّ، خیر، سانی و خدمت‌گزاری را دربرمی‌گیرد و کاربرد آن در پزشکی، فراتر از سودمندی مادی، بر رسانی است و مانع ظهور و گسترش روحیه تجارت‌مآبی در این حرفه مقدس می‌گردد.

امانت‌داری نیز از فضایل کاربردی است که فضایی چون صداقت، عفت، رازداری و حقیقت‌گویی در بر می‌گیرد و باعث می‌شود که پزشک، بیمار را امانت ببیند نه مشتری؛ و بیمارستان را به امانت و تجهیزات آن را امانتی نزد خود بداند.

۳- همه آحاد انسان‌ها هم از علم و کافر، مرد و زن، کوچک و بزرگ، حتی دوست و دشمن را به طور یکسان دربرگیرد. و اختصاص به قشر یا مذهب خاصی نداشته باشد.

رعایت تقوای الهی درباره همه افراد بشر، یکی از مناسبات مورد تأکید دین است و در آیات جهاد، مراعات تقوا در قتال با دشمن سفارش شده است. (مائده/۲) اگر تقوا به هنگام جنگ لازم است، به هنگام صلح و برای ارام‌خداست. داشتنی به غیر مسلمانان به طریق اولی لازم است.

در خصوص احسان و امانت‌داری، آموزه‌های دینی به تفاوت نگذاشتن میان مسلمان و کافر تصریح دارد. سیره معصومان (علیهم‌السلام) نیز بیانگر احسان به مخالفان خود است و در حفظ امانت فرموده‌اند: امانت را به صاحبش باز می‌گردانیم، گرچه شمشیری باشد که با آن پدرمان کشته شده است.

۴- در روایات مربوط به اخلاق پزشکی، بر آنها تأکید شده باشد.

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) می فرماید: «مَنْ تَطَبَّبَ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ وَ لِيَنْصَحْ وَ لِيُجْتَهِدْ: هر که طبابت را پیشه خود ساخت، با تقوا باشد، برای مردم خیرخواهی کند و (در تحصیل علم و معالجه بیمار) جدیت نماید.»

در این روایت، تقوا، اولین فضیلت مورد نیاز در حرفه پزشکی شمرده شده و به دنبال آن بر نصیح و اجتهاد تاکید شده، که در این پژوهش تحت دو فضیلت احسان و امانت داری مطرح گردیده است.

در پایان از زحمات بی دریغ اساتید محترم آقایان دکتر لاریجانی، دکتر جوادی و دکتر میاننداری که مرا در تدوین این پایان نامه راهنمایی نمودند، کمال تشکر را دارم و همراهِ خانواده و سایر کسانی را که در طی نگارش این رساله به من یاری رسانده اند، تشکر می نمایم.